

Kármán műve-e A fejveszteség?

(Megjegyzések a XVIII. századi magyar stílus kutatás
módszertani kérdéseire)

Az Urániában közölt darabok szerzősége körül régóta folyik a vita. Ismeretes, hogy csak néhány közlemény alatt szerepel a Kn jelzés, mely Kármán közjegyenek tekinthető. A legelőbb névtelenül jelent meg. Toldy Ferenc 1843-ban *Kármán József írásai és Fanni hagyományai* címen kiadott egy gyűjteményt a folyóiratból a válogatás indokolása nélkül. Abafi Lajos Nemzeti Könyvtára két Kármán-kötetbe kritikátlanul felvett minden névtelenül megjelent cikket. — Az Urániában megjelent szövegek szerzőségének problematikus voltát először Bodnár Zsigmond vetette fel *Uránia, Kármán és Pajor c. cikkében*, 1880-ban. De a kérdés ezzel a felvetéssel egy lépéssel sem jutott közelebb a megoldáshoz. Később is az volt a helyzet, hogy a hozzászólók nem rendelkeztek kellő tudományos felkészültséggel. Kármán életére és műveire vonatkozólag sem kerültek elő újabb adatok egészen a legutóbbi időkig; kézíratai vagy megsemmisültek, vagy még mindig lappanganak, rájuk tehát nem lehetett támaszkodni. Szabó Ferenc 1904-ben az egyedül lehetséges úton indult el, és magukból a szövegekből igyekezett a szerzőség kérdését eldönteni. Szerinte Kármánnak tulajdonítandók mindazok a szövegek, melyekben nőket tanító célt és szónokias stílus található. (*A Fanni hagyományai*, Budapest.)

Irodalomtörténetírásunk nem fogadta el ezt a megoldást. Pintér Jenő *Kármán József* c. tanulmányában (*Békefi emlékkönyv*, 1912.) az Uránia Névtelenjeiről beszél a kétségtelenül megállapítható szerzőkön, (Schedius Lajos, Csokonai, Versegly, Pajor, Kármán) kívül. Ez a kifejezés összefoglaló művébe is belekerült. (*A magyar irodalom történetének kézikönyve*, Budapest, 1921.)

1924-ben Szinnyei Ferenc, regény- és novella-irodalmunk kiváló kutatója, alapos vizsgálat tárgyává tette a kérdést és stílusérték alapján döntötte el, mely darabok tulajdoníthatók Kármánnak. (*Kármán József és az Uránia Névtelenjei*. Budapest, 1924.) Először is megállapította, mi a jellemző a Kn jelzésű darabokra. „Ha a *Szeretet és házasság* stílusát vizsgáljuk — írja —, legjellemzőbb sajátosságát az aránylag rövid mondatoknak arányos beosztásában, a gondolatok művészi hullámmozgásában, vagyis az ún. numerusban ismerjük fel.” Ezt a numerozítást fellelve a *Fanni hagyományaiban* is, bizonyítottan veszi itt is Kármán szerzőségét. Majd azt vizsgálja, „hogyan vannak-e Kármánnak kedvelt egyéni szavai és szólásai, melyek állandóan fel-felbukkannak írásaiban.” Így azután lépésről-lépésre haladva dönti el ezen az alapon minden egyes darab szerzőségének kérdését. A végeredmény az, hogy az *Uránia* névtelenül megjelent darabjai közül minden jelentőset Kármán kétségtelenül bizonyos művének mond. Szinnyei érvelése előtt Pintér Jenő is meghajolt és elfogadta, hogy „az *Uránia* névtelenjei kifejezés törlendő irodalomtörténetírásunkból.” (*Magyar Irodalomtörténet*, IV. 744. lap, Budapest, 1938.)

Az utóbbi két esztendőben több jelentős írás foglalkozik Kármán Józseffel, (Waldapfel József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, 1954., Gálos Rezső: *Kármán József*, Budapest, 1954., Tompa József: *Irodalmi nyelvünk első archaizálásai*. Magyar Nyelv, 1955. 1. szám). Gálos Rezső hosszasan fejtegetéseket szentel annak a kérdésnek, hogy vajon az *Uránia* egyik igen érdekes és jellegzetes darabja, *A fejvesztés* c. „hazai dramatizált történet” valóban Kármán műve-e. Arra az eredményre jut el, hogy ez különböző okokból még sem lehet a jeles stílusista műve. Tompa József idézett cikkében ugyancsak foglalkozik *A fejvesztéssel* és bár nem veti el teljesen Kármán szerzőségének lehetőségét, úgy találja, hogy „a stílusvizsgálat... tanácstalanul marad”, hiszen az említett novella stílusa merőben más archaizáló jellegénél fogva, mint a *Fannié* vagy *A nemzet csinosodásáé*. Végső következtetésként a következőket mondja ki: „...Nyelvi alapon *A fejvesztést* és se több, se kevesebb valószínűséggel nem tudnám Kármán művéül bemutatni, mint a Szinnyei Ferenc előtti cikkírók más alapján tették.” (i. h. 76. l.)

Nemcsak azért szólok a kérdéshez, hogy a vita eldöntéséhez hozzájáruljak, hanem azért, mivel igen fontos módszertani problémát látok a vitában: tart-e már ott XVIII. századi szépprózai stílusvizsgálatunk, hogy nyelvi alapon képes legyen egy névtelenül megjelent szöveg szerzőségének kérdését eldönteni,

illetőleg vállalkozhatik-e egyáltalán a kérdés eldöntésére a stílus-elemzés vagy sem. Szeretném mindenekelőtt sorba venni a Gálos által felhozott érveket, megpróbálom kimutatni tarthatatlanságukat. Szeretném néhány lépéssel előbbre vinni a Szinyei által megkezdett módszert és felsorakoztatom nyelvi érvelmet Kármán szerzősége mellett. Ez feltétlenül szükségessé teszi, hogy érintsem az archaizálás problémáját is. Kármán nem jelentéktelen alakja irodalmunknak, de egyik műve szerzőségének eldöntése, — ismétlem — még sem annyira ténybeni értékénél fogva érdemli meg a fáradságot, hanem mert egy fejlődőben lévő kutatási ág, a stílusvizsgálat néhány kérdését módszertanilag tisztázni lehet ezzel kapcsolatban.

Lássuk előbb a Gálos érveit. Ő mindenekelőtt nem tartja eredeti munkának *A fejveszteséget*. Szerinte korabeli német lovagdrámának a fordítása. (Ezt különben Szinyei is így gondolja.) Gálos azonban tovább megy és a fordítást magát „döcögösnek, nehézkesnek” mondja és éppen ezért nem is ismeri el Kármán művének. Bizonyítéku felsorol néhány kifejezést, melyben germanizmust lát, majd olyanokat említ, melyeken szótár-ízt érez, a németül nem tudó fordító tévedéseit véli felfedezhetni. Az archaizálás megint csak Kármán szerzősége ellen bizonyít, hiszen Gálos szerint „a nyelvnek ilyen mesterkélt átformálása egész gondolkodásától távol állt.” Egy szép részletet talál Gálos az egészben, Fruzinának a leírását. Erről fel volna tehető, hogy Kármán mint szerkesztő javította, toldotta bele a novellába, „de az a valószínűbb, hogy a fordító ezt is a németben találta és mert egyszerű volt és sima — nem tudta elrontani.” (Mintha bizony felvilágosodáskori magyar irodalmunk fejlődése azon fordult volna meg, hogy fordítóink mit nem tudtak az eredeti művekből elrontani?!)

Vegyük először az ún. *germanizmusok* kérdését. Az *Uránia* legelső és egyetlen korabeli recenziója is felemlíti már (*A Magyar Merkuroz Tartozó Bibliotheka*, 1795. május-július), hogy midőn magyar nők előtt felolvasta a *Fanni hagyományai* első két részletét „Ezek csak a futólag esett hallás közben is számtalanszor megütköztek az írók magyarságában s hogy nemzeti nyelvünk anyai nyelvük lett volna, hinni nem akarták. (Recensens) sajnálotta, hogy ezen gondolatjokat helyben hagyni kéntelenítettett.” Több példát is felsorol és hozzá teszi, „melyekben mely igen megütközik a magyar fül, érezzük.” Azóta többen szemére vetették már Kármánnak az ún. germanizmusokat. Gálos tehát kitaposott utakon jár.

Ne feledjük, hogy a felvilágosodás korában vagyunk. Besenyei törekvései kezdenek valóra válni: magyar nyelven mű-

velt tudománnyal, irodalommal terjesztik íróink egy új korszak világosságát. Egy új, világi jellegű, nemzeti kultúra alapjainak lerakásáról van szó. Új eszméket, új ízlést kell meghonosítani, és erre nem alkalmas eszköz az elavult katedrai stílus és a nemesi társadalom hagyományos kifejezőkészlete. Az új gondolat, az újszerű mondanivaló formálja a nyelvet, bővíti a kifejezés lehetőségeit. Mindenki, aki ebben az időben a felvilágosodás szellemében ír, egyben műveli, vagyis tágitja, bővíti a magyar nyelvet. Nem a szófaragókra gondolok; ezek 1795 előtt eléggé elszigetelten állanak és Kazinczy is szembefordul velük. Újszerű mondatfűzést, szókapcsolást viszont minden írónknál találunk. A tudományokat idegen nyelven sajátítják el és magyarul terjesztik tovább, mintegy lefordítják. Bessenyei azért is idegenkedik a szoros fordítástól, mert fél: „hogya két egymással ellenkező nyelvnek fejembem való ögyvelgése, tőlem észrevehetetlenül is magyarságomnak ne ártson.” (*Tariménes, III. Emlékeztetés.*) De mindjárt hozzá is teszi: „Mindazonáltal, mivel az egész fejem fordítás, nem tudván addig semmit, míg idegen nyelveken nem tanultam, lehetetlen azoknak módját oly szorgalmasan elkerülni, hogy írásomban új szólás formáját ne találják azok, kik franciául, németül nem tudnak, melyet magam észre nem vehetek.” (U. o., de csak a sárospataki másolatban.)

Az új szólás formái tehát általános problémája a kornak, amely új gondolkodásmódot, új tartalmat hoz a magyar szellemi életbe, a kornak, melynek legtöbb terméke idegen nyelvekből való fordítás. Nem arról van tehát szó, mint ahogy Gálos képzeli (i. h. 102. l.), hogy „ilyenféle németességek”, „az erre nem ügyelő író stílusában előfordulhatnak...” A kortársak közül sokan megütköztek a haladó írók törekvésein, írásain. Báróczi Sándor nyelvét is érthetetlennek mondták a Marmontel-fordításban: de mégis azoknak volt igazuk, akik merték a nyelvet újítani, bővíteni, új szépségekkel csinosítani.

Ilyen általános keretben kell megvizsgálunk az ún. germanizmusok kérdését Kármán Józsefnél. A magyar író a felvilágosodás korában, ha nem is fordít, akkor is kénytelen lépten-nyomon új szólásmódjával élni, stílusát újítani. Ebben az idegen nyelvek példáját követi, a latin, a német és a francia nyelv kifejezési lehetőségeiből ültet át. Nagy harc folyik itt a tartalomnak és a finom jelentésárnyalatoknak áthozataláért a mi nyelvünkbe. Különösen áll ez arra, aki mint Báróczi a francia eredeti „mondása értelméből semmit sem akar elhagyni.” Ugyanakkor érzik az írók, hogy minden nyelvnek meg van a maga sajátos természete, melyhez megint csak alkalmazkodni

kell. Igyekszik Báróczi is az értelmet „amennyiben lehetett... a magyar nyelvnek természetéhez alkalmaztatni.” (*Erkölcst mesék*. 1774.) A modern magyar szépróza létrehozásáért folyik itt a harc. Stílusreform kell, mely alkalmassá teszi a hazai nyelvet a modern európai gondolatformák és tartalmak helyes tolmácsolására. A jövő azokat igazolta, akiknek volt elegendő ízlésük és nem forgatták ki nyelvünket eredeti mivoltából erőszakos újításokkal, de mertek új szépségeket hozni a magyar nyelvbe.

Ezeket kell meggondolnunk, amikor ma számonkérjük felvilágosodás korabeli íróinktól az idegen szépségeket, legtöbb esetben az ún. germanizmusokat. Először is nagyon nehéz megállapítani, hogy mi az idegenszerű a XVIII. században. Van egy sereg olyan idegen szépség (vagy ha tetszik, hát idegenszerűség) nyelvünkben, melyet nyelvérzékünk már teljesen elfogadott, és ezért ezeket nem érezzük többé idegennek. A kortársak számára viszont talán éppen ezek képezték a megbotránkoztató értelmetlenségeket. De megfordítva is, mai nyelvérzékünkől kiindulva, hibáztathatunk régi íróinknál olyan kifejezéseket, melyek számunkra idegenszerűek, de a kortársak számára nem voltak azok. Gálos Rezső pl. az említett helyen egész más példákat hoz fel germanizmus címen, mint a korabeli kritikus. Közös vonásuk viszont, hogy mindketten fennakadnak *A fejveszteség* archaizáló szándékán. A bécsi kritikus is kifogásolja a „Ne akard nehezen tartatni jó Szt. Andrásit” és az „Örvendem esméreteteken” kifejezéseket. Gálos 12 példájából 8 dialógusokból való, melyekben a stílus szándékos régiessége teljes erővel érvényesül. Ezek a germanizmusok tehát nem mások, mint a XVI. századi magyar nyelv elemei, melyeket különöseknek, idegenszerűeknek tart a bécsi recensens és Gálos, és egyszerűen rájuk sütik, hogy germanizmusok. A korabeli kritikus bizonyára személyesen is ismerte Kármánt még bécsi tartózkodása idejéből, és a germanizmusokat egyszerűen németes műveltségével magyarázza. Gálos azonban tovább megy és egészen helytelen következtetésekre jut el. Szerinte annyira idegenszerűek, annyira durván németből fordítottak ezek a kifejezések, mondatok, hogy a németül kitűnően tudó Kármán nem is követhetett el a fordításban ilyen hibákat, tehát nem lehet a novella szerzője, ill. fordítója sem. Csak két példát hozok fel a Gáloséiból. A „Szántál-e immár valamely ifjat egy leányodnak?” kérdésben a határozatlan névelő németes használatát látja. Kármán azonban itt a XVI. századbeli nyelvhasználathoz nyúlt vissza, amely az „egy”-et sokszor „egyetlen” értelemben használja. Pl. Bornemisza Péter *Elektra*, I. 5. „O, én egym

„atyám!” — Az „ezennel művelem” kifejezés is szemet szúr Gálosnak és azonnal kész a váddal: a „sofort tue ich es” szó szerinti fordítása! Holott a „művelem”-nek „teszem”, „cselekszem” értelemben való használata a XVI. században annyira általános, hogy e helyen példákat sem kell felsorolnom.

Gálosnak az az érvelése, hogy *A fejvesztesség* „döcögős, nehézkes” fordítás, tehát nem lehet a németül jól tudó Kármának még fordítása sem, nem helytálló tehát. Gálos példáinak kétharmad része a szándékosan régies stílusban megírt párbeszédész részekből van véve, vagyis semmi köze sincs a „germanizmusok”-hoz. Az idegen szépségek áthozatala más nyelvekből általános törekvése a felvilágosodás korabeli magyar íróknak. Ilyeneknek a jelenléte még egyáltalán nem bizonyít az illető írásmű fordítás mivolta mellett. Vagyis az ún. „germanizmusok” miatt *A fejvesztesség* még nyugodtan lehet Kármán munkája és pedig eredeti munkája. Gálos érveit a kor általános törekvéseinek elemzése, valamint nyelvi érvek alapján megcáfoltuk tehát és így lehetővé vált, hogy Kármán szerzőségét továbbra is lehetségesnek tartsuk. Most már hozzáláthatunk a szerzőség bizonyításához.

Közeledjünk most *A fejvesztességhez* a tartalmi kérdések felől. Nézzük meg a témaválasztást, vizsgáljuk az írói szándékot, a cselekményt és döntsük el, hogy ezek mutatnak-e hasonlóságot vagy összefüggést Kármán főműveivel vagy sem. Tompa József ugyanis éppen ilyen irányban támaszt kétségeket. Említett cikkének egyik jegyzetében (i. h. 71. l.) arra utal, azal erősíti meg kétségeit, hogy a témaválasztás maga sem vall Kármánra, hiszen „Kármán egyébként helytelenítette a nem mai, nem köznapi témákat.” Igaz, hogy írónk az *Uránia Bèvezetésének* egyik helyén sürgeti a kor problémáinak feldolgozását: „A közéletből való scénák, mindennap előforduló, hazánkat s magunkat illető dolgok ellenállhatatlanul vonsznak magokhoz... Amennyire tehát kis erőnk ér, feltételünk az is, hogy magunkból s körülünk merítsünk...” Kármán tehát eredeti művekben hazai témákat akar feldolgozni. Ebből azonban nem lehet szerintem a Tompa által képviselt véleményt kiformálni Kármán szándékairól. Hiszen az általa felhozott ellenpéldák: „Hídegen hagyjuk el a nézőpiacot Jason és Medea, Phaedra és Hippolytus történetei látása után...” világosan mutatják, hogy írónk nemcsak modern hazai, hanem a kor fejlődő történelmi érzékének megfelelően hazai történelmi tárgyakra is gondolt. Saját gyakorlatában ezt meg is valósította: a *Fanni, A módí* és több más darab Kármán jelenében játszódik le. viszont *A fejvesztesség* a hazai történet egyik legnagyobb, legdicsebb kor-

szakába vezeti el az olvasót. Az *Uránia* megjelenését beharangozó, „*Jelentés a magyar asszony nemhez*” (megjelent a *Magyar Hirmondó* 1794. február 28. számának mellékleteként) a folyóirat tervében második helyen említi meg az erkölcsi tudományok után a históriát, és konkrét történelmi témákat is felsorol: „Nagy tettei nevezetes asszonyoknak” pl. A történelmi tárgy tehát nem áll ellentétben Kármán szándékaival, írói programjával. A téma-választás alapján nem lehet kétséget támasztani szerzőségével szemben.

Ha most *A fejvészteség* tartalmát, cselekményét, mondani-valóját megvizsgáljuk, bőven találunk olyan elemeket benne, melyek lehetetlenné teszik azt a feltevést, hogy egyszerűen csak fordítás németből, de ezen túlmenően egészen valószínűvé tesszük, hogy a novella csakis Kármán műve lehet. Érdemes utalnunk először is a novella konkrét magyar történelmi vonatkozásaira. Zongor Balázs feleségének temetése után az író a kor jellemzésére tér át. „Azokban az időkben, ahol fegyver csattogott minden vidékein hazánknak, az a fegyver, amely szintanyiszor csapkodott feleihez, mint szomszéd ellenségeihez, — ahol a hatalom nyomta az erőtlenséget...” A multbeli testvérviszályokra való utalás gyakori motívum a korban; sokszor indokolják meg éppen ezzel a magyar kulturális élet elmaradottságát. (*A Kassai Magyar Múzeum Bézézetése*, 1788.) De megtaláljuk ezt Bessenyeinél is, valamivel később Berzsenyinnél. Szó sem lehet tehát arról, hogy Kármán ezeket a sorokat valami feltételezett német műből fordította volna le. Ez a „hazánkat s magunkat illető dolgok” közé tartozott abban az időben. *A fejvészteség* Hunyadi János korában játszódik le. A Hunyadiak kora a XVIII. század végén történelmünknek legjobban ismert és legtöbbre tartott korszaka, ahova szívesen nyúltak témáért az írók. Gondoljunk csak Bessenyeire vagy Szentjóni Szabó Lászlóra. Kármán a választott történelmi kort két oldalról mutatja be. Egyrészt mint a török elleni függetlenségi, honvédő harcok korát, amikor minden becsületes magyar Hunyadi zászlaja alatt vitézkedett. A hősi kor egyben a boldog együgyűség kora is, a patriarkális egyszerűségéé. Ezekben a vonásokban Kármán mintegy példaképet akart állítani a maga kora elé, melyet *A mód*-ban kritizál meg súlyosan. De nézőpontja nem egységes, hiszen a kor, melyet festeni akar, egyszersemind a feudális anarchia kora, a középkori sötétség kora is. A felvilágosodott ember érthető ellenszenvével beszél azokról az időről „amikor a tömérdek setétség mindent belepett...” A művész kezére vall az a mód, ahogyan a kornak e két elemét alakokban testesíti meg Kármán. Szent-Andrási a nemzeti

függetlenségért harcoló hős; a patriarkális élet egyszerű tisztasága sugározza be az öreg Bobornak és leányának, Fruzinának alakját. A feudális anarchia és vadság rablólovagja viszont Zongor; ezt a világot képviselik Betétsi Gábor deák és Hypolitus prépost is. A mű, ha írója befejezi, nyilván ennek a két ellentétes világnak az összeütközését ábrázolta volna.

Az *Uránia* határozott írói programmal lépett ki a két haza nézőpiacára. Kármán művei bizonyos meghatározott gondolatrendszert képviselnek. Ebben jelentékeny helyet foglal el a szerelem, mivel a szerelem és a házasság a kor leányainak és asszonyainak életében oly nagy, elhatározó szerepet játszott, az életnek „nyomós pontja” volt. Kármán több ízben is beszél elítélőleg az érzéki szerelemről, a „baromi testiség”-ről, de a szülők akarata által meghatározott házasságról is, mely „úgyszólván csak nevével és ceremóniáival különbözik a barbarusok rabvásárlásaitól.” (*Szeretet és házasság.*) Ezekkel szembe kívánja állítani Kármán az igaz és tartós szerelmet, melynek fundamentuma „ész, tisztaszívűség és megpróbált érzékenység.” Még történeti tárgyú novelláját is felhasználja arra, hogy központi témája mellett agitáljon: „Ez időben a szerelem még nem volt tanult mesterség, nem erőszakos indulat, sem nem alacsony bujálkodás; a leányka nem volt bálvány vagy istenasszony, szabad és egyenes volt a hajlandóság; természetes volt, de tisztább, de hívebb, de tartósabb a szerelem.” (Kármán József *Válogatott Művei*, 1955. 173. l.) Kármán gondolatai és mondatai ezek, nem máséi! Ismerjük, mennyire megrójjá *A módiban* írónk a külföldieskedő és pazarló előkelő dámát. *A fejvesztés*ben viszont a Bobor ebédjénél nem állja meg, hogy ne utaljon a boldog együgyűség erkölceire. Hasonlítsunk össze a két darabból néhány sort! *A módi*-ből: „Leültünk. Az ételeknek nevei a világ négy részéből voltak öszveszedve. Minden bogár, béka, stokfis kedves, ha külső országi. Az ételeknek formát, készítése, feladása mind külső országi, francia, olasz, angol stb. volt, egyet elfelejtettek ti. a szájakat külsőországi módra szabni, mert igazán megvallom, mi mindnyájan — magyarul ettünk.” *A külföldieskedő* ebéd-jelenetnek az ellenképe *A fejvesztés*ben: „Elkészült ezenközben az asztal, és Fruzina ebédhez hívá a vendégeket. O, ezen ártatlan napjaiban a boldog együgyűségnek nem szoktak még a kényes ínyek idegen eledelekhez, nem adózott még akkor a két India és a világ négy része a nyalánságnak, egyedül gazdag hazánk termései együgyűen elkészítve foglalták el az asztalt: az egyenes lélek és szíves adakozás, a gazda nyájas fogadása ízesítették azokat; az egészséges test és a természetes élet módja voltak a fü-

szerszámok.' (Id. kiadás 180. l.) A két rövid részt nyilvánvalóan ugyanaz az író írta. A tartalomból és Kármán írói programjából következik ez. De különben is ott árulkodik „a világ négy része” kifejezés mindkettőben és ez további kétségeknek helyet sem hágy.

De ugyanannak az írónak a kezét ismerjük fel a Fanni és Fruzina alakjának megmintázásában. Fruzina, bár keveset tudunk meg róla, a XV. századba visszahelyezett Fanni. Hogy csak egyetlen vonást említsek: ahogyan Fanni érzései is akkor támadnak fel a leghatalmasabban, „Ha az éj titkokkal teljes árnyéka beteríti a földet, midőn a természet elszenderedett és innepel...”, ugyanígy Fruzina is akkor önt „sok könnyeket” távollevő kedvese emlékezetének, „mikor az éj beborult, midőn az elszenderedő természet óhajtozását szeretettje után jobban felgerjesztette...” A két mondat művészi felépítése is azonos, de erről majd később beszélünk.

A *fejvesztés*g néhány tartalmi kérdésének vizsgálata azt mutatta tehát, hogy a mű szervelesen beilleszkedik Kármán műveinek rendszerébe, ugyanaz az írói szándék formálta, ugyanabból az írói programból következik, mint Kármán többi művei. Néhány egészen közeli párhuzamra, sőt megegyezésre is sikerült rámutatnunk. A *fejvesztés*g tehát nemcsak hogy nem fordítás, hanem biztosan ugyanannak a kéznek az alkotása, mely Kármán műveit megírta.

Ismét a Gálos ellenérveihez kell visszakanyarodnunk. Régi megállapítás már, hogy A *fejvesztés*g — legalább részben — archaizáló stílusban van megírva, vagyis írója azzal is fokozni kívánta a mű történelmi levegőjét, hogy régies nyelven írta meg. Többen dicsérték már ezt az archaizálást, és legújabban Tompa József is foglalkozik vele említett cikkében. Gálos azonban más véleményen van. Szerinte „Kísérletnek nagyon érdekes, ebből a korból meglepő is; de épen azért erőltetett is, és nem valószínűtlen, hogy a töredék német forrásában is meg van, azt utánozta, aki lefordította... Ha Kármán gondolt volna archaizálásra, véleményem szerint az nem így festene; de a nyelvnek ilyen mesterkéltséggel átformálása egész gondolkodásától távol állt, s az archaizálás éppen arra vall, hogy e fordítás nem Kármáné...” (I. m. 104. l.)

Először is az archaizálást mint stíluszándékot át lehet ugyan venni, de lefordítani nem lehet, utánozni is csak az tudja, aki rendkívül jól ismeri az idegen nyelvet és helyesen tudja értékelni benne az archaizáló szándékot. De az a színész, aki Gálos szerint A *fejvesztés*get fordította és csak „valame-

lyest” tudott németül, bizonyára nem lett volna képes erre. De archaizáló stílusban csak az tud írni, aki nagyon jól ismeri a régi magyarságot. Ilyenek kevesen voltak a korban és a Gálos állítólagos színésze nem tartozhatott ezek közé. Gálos szerint meglepő a korban az archaizálás és erőltetett is. Először is a korban nem meglepő *A fejezteség* írójának eljárása. Tompa József cikke két fontos példát elemez: Kazinczy Ferencnek *Keresztes Bálint* című, régies helyesírásba öltöztetett románcszerű helyzetdalt az *Orpheus* első évfolyamából és Csokonai *Dorottyájának* régies „summáyait.” Ebbe a sorba illeszkedik bele *A fejezteség* is. Hogy pedig *A fejezteség* archaizmusa nem mesterkélt átformálása a nyelvnek, hanem az író stílusművészetének és biztos stílusérzékének újabb bizonyítéka, azt a továbbiakban — azt hiszem — lesz alkalmunk bőven igazolni. Kármán igenis gondolt az archaizálásra és az így fest akár akarjuk, akár nem. De így, ahogy van, becsületére válnék akármeddig nagy írónknak.

De az archaizálás kérdését szintén nagyobb összefüggések keretébe kell beállítanunk. A kor íróinak a nyelvéről vallott felfogását kell tanulmányoznunk. Nem szükséges itt mindjárt — régi szokás szerint — azonnal német tudósok hatását vadászni, íróink nyelvi felfogását a felvilágosodás általános eszméi határozzák meg. A felvilágosodás a nyelvben a kifejezési lehetőségeket látja. A híres francia *Enciklopédia* így határozza meg a nyelvet: azon teljesítmények összege, melyek segítségével egy nemzet szóbelileg kifejezi gondolatait. A felvilágosodás korában íróink előtt teljesen egyszerűen és világosan állt a nyelv és gondolkodás összefüggése: ehhez Bessenyei Györgynek és társainak nem kellett a német Hamann és Herder gondolataira várni. Bessenyeiek előtt az sem kétséges, hogy a primátus a gondolkodásé. Előbb a gondolat születik meg, és ez megkeresi magának a nyelvi kifejezési formát. Az író éppen ezért úrnak érzi magát a nyelv felett, jogának érzi és hazafias kötelességének tartja annak fejlesztését, alakítását. Bessenyeinek az a felfogása, hogy „a nyelv engedjen hát az elmének, nem az elme a nyelvnek...”, nem a szó szülte az értelmet és szájadnak nyelvet, hanem az értelem csinált beszédet nyelvednek forgása által életednek tapasztalásai között. Ne a beszéd csináljon hát minket, hanem mi azt.” (*Tariménes*, III. Emlékeztetés. Csak a sárospataki kéziratban.) A kor különben nagy szerepet tulajdonít az egyes embernek a nyelv fejlesztésében. A *holmiban* olvashatjuk a következő sorokat: „igaz az, hogy a nyelvet mindenkor nagy elmék tehetik csak naggyá, mely nagyságra mindig nehéz volt az embereknek törekedni, kik csak kívánják a

nagy dolgokat, fáradsággal keresni restellik.” (XXXIII. *Gyöngyösi és a magyar verselés.*)

Ebből a felfogásból vezethető le az író törekvése és merészsége az idegen szépségek áthozatalára, a magyar nyelv különböző kifejezési lehetőségeinek kipróbálására, fejlesztésére, új szavak alkotására, egyszerűen a nyelvművelésre, a nyelvújításra. Ugyanide tartozik a nyelv lehetőségeivel való szabad kísérletezés is. Bessenyei átírja a maga stílusára Bornemisza *Elektrájának* egy részletét, ugyanígy jár el a *Telemakust* fordító Hallerrel és másokkal. Számos sikerült stílusparódiája van. Csokonai nagyszerű érzékkel üti meg a népmese hangját a *Tempefőiben* (Szuszmir meséje). De a nyelv lehetőségeivel való szabad, olykor szinte játékos kísérletezésnek tartom én az archaizálást, a nyelv egy letűnt korszakának a felelevenítését.

Téves volna azt hinni, hogy a XVIII. század utolsó harmadát valamiféle szakadék választja el a régi magyar irodalomtól. Persze, sok minden kéziratban lappang még, amit ma ismerünk, de a kor egyre határozottabb érdeklődéssel fordul irodalmi multunk emlékei és a régi magyar nyelv felé. A bécsi udvari könyvtárban a régi magyar irodalom termékeit is megtalálja és olvassa Bessenyei György, de előtte és utána még igen sokan. A kor nagy nyelvtudósa, Révai Miklós, már 1782-ben lemásolja magának a *Halotti Beszédet*, egy év múlva pedig már értekezést ír róla. Ismeri a *Pannoniai Éneket* és néhány év múlva ki is adja *Elegyes Versei* függelékében több más régiséggel együtt. Baróti Szabó Dávid *Kisded Szótára*-ba (Kassa 1784.) behordogatta „a Pázmányból, Molnárból, Páriz-Pápaiból, Gyöngyösiből s más egyéb könyvekből olvasott... ékes vagy fenn ritkán forgott szokat...” (Előbeszéd). Egy másik munkájában a XVI. és XVII. század számos nevezetes írójára hivatkozik. Íróink tudják, hogy nyelvünk régen más volt, mint ma, hogy a mai nyelvéllapot valamiféle fejlődésnek az eredménye. Révai úgy tartja pl., hogy a régi nyelv sokkal teljesebb és szebb volt. A *Halotti Beszéd* körül parázs vita fejlődik ki. Sokan csudálkoznak Dugonics Andrással együtt, hogy „ama falusi tót mesternek beszédjét” miért tartja olyan nagyra Sajnovics, „noha egy tót greslinél többet nem ér.” (*Etelka*, I. 298. l.) Sándor István viszont már bizonyos megrovással emlékszik meg az ilyenféle véleményekről és hozzáteszi: „De valaki a régiebb magyar könyveket forgatta s esmérí, az másként ítélt felőle.” (*Sokféle*, III. 93. l.)

Régi nyelvünkről tehát vitatkoznak, sokan nagyra becsülik a régiséget Révaival az élükön. Talán éppen ebből vezethető le az is, hogy a magyar nyelvművelésnek 1795 előtt a leg-

elfogadottabb módja volt a régi szavak felújítása, újra az irodalmi vérkeringésbe való behozatala. Ezt a módját a nyelv bővítésének és gazdagításának senki sem kifogásolja. A magyar fejlődésnek egy különleges vonásáról van itt szó, hiszen a németek, Gotsched és Adelung, egyenesen kárhoztatják a régi nyelv szavainak felélesztését. Jellemző, hogy Révai épen a kéziratban maradt *Szép magyar toll*-ban, melyet pedig Adelung nyomán ír meg, szembefordul német mesterével ebben a kérdésben. „A ki avult szavakkal és szókötésekkel való élés”-ről ezeket írja: „Sokakat elhagyatott velünk... a mi gondolatlanságunk... Szokásban vagynak még azok igen felesen hazánknak némely vidékeiben, s kiváltképen Erdélyben. Feltaláltatnak témérdek jó számmal régi jelesebb íróinkban... Az ilyen szavakat méltó szorgalmatosan elő keresnünk.” (Id. Melich: *Révai Miklós nyelvtudománya*, Bp. 1908. 29. l.) Szilágyi Sámuel *Henriás*-fordításának bevezetésében fia büszkeséggel jegyzi meg: „...nőhai édes atyám... az eredeti szókat, melyek talám már nyelvünkől ki is maradozni kezdettek, meg-megelevenítette.”

Ilyen légkörben egyáltalán nem tűnik fel különösnek, hogy egyes íróink a maguk módján megpróbálják nyelvileg is megközelíteni a magyar multat, mely iránt az érdeklődés egyébként is egyre nő. Dugonics András hazafias felbuzdulásában Árpád korába visz vissza egy regénytémát, és úgy próbál régiesíteni, hogy néhány régi szó felelevenítésén túl a nép nyelvén szólaltatja meg a honfoglaló őseket. A nép nyelvéről Révainak is az a felfogása, hogy az sokat megőrzött a régi nyelv kincseiből. Kazinczy *Orpheusá*-ban az elébb említett helyzetdalát régi magyar versek helyesírására írja át. (Szerintem a Révai Miklós *Elegyes versei* függelékében közölt versek helyesírását vette mintául.) Meg is téveszti kortársait, akik lelkendezve érdeklődnek nála, hogy vajon csakugyan régi eredeti szöveget lelte meg. (Földi levele: *Kaz. Lev. II.* 267. l. Id. Tompa i. h. 73. l.) Ha tehát éppen ezekben a 90-es években Kármán kísérletet tesz az archaizálásra, hogy novellájának történelmi levegőjét nyelvi eszközökkel is erősítse, ezt nem lehet a nyelv mesterként átfarmálásának mondani, mint Gálos teszi.

Az sem helytálló megállapítás, hogy az archaizálás távol állt Kármán egész gondolkodásától, hiszen ő is korának gyermeke volt, sokat tanult kimutathatóan Bessenyeitől, Kazinczytól és másoktól. Bármennyire is ujító volt Kármán, bármennyire is eredeti műveket követelt modern és hazai témákkal, sok szál fűzi őt a régi magyarsághoz. Új szavakat alig alkot, általában a régi magyarság szókészletével dolgozik. A *fejvesztés*g sem témájánál, sem nyelvénél fogva nem rí ki egyéb mű-

vei közül. Az *Uránia Bevezetése* a „régí szertartások” fenntartása mellett foglal állást „amennyire azok egyezhetők az időnek szükségeivel.” „Ez ád a nemzetnek tulajdon formát, ez ád álló erőt, ez ójja meg a zavarodástól.” A *fejveszteség* régiessége témában és nyelvben hagyománymentésnek, jellegmentésnek fogható fel, a nemzeti karakter fenntartása körébe vág, melyet pedig az *Uránia* szerkesztői egyik főcéljuknak tekintettek. (Hagyománymentés, jellegmentés abban az értelemben, ahogyan arról Horváth János beszél *A magyar irodalmi népiesség Faluditól. Petőfiig* c. műve bevezetésében. Budapest, 1927.) Összefoglalva az elmondottakat: A *fejveszteség* archaizáló stílusa nem bizonyít Kármán szerzősége ellen, az eljárás jól megérthető a kor nyelvszemléletéből és általános törekvéseiből, de magából Kármán alapvető törekvéseiből is. Nem a nyelv-mesterként átfarmálásáról van itten szó. A *fejveszteség* stílusa és nyelve a kor legérdekesebb és — mondhatjuk azt is —, a leg-sikeresebb kísérlete a régi magyarság felidézésére, egy régmúlt kor atmoszférájának nyelvi eszközökkel való megteremtésére.

Ezek után elemezzük *A fejveszteséget* közvetlenül *nyelvi és stílári szempontról*. A novella elbeszélő és párbeszédés, dramatizált részletekből áll, ezért is folyik a vita, vajon inkább elbeszélés-e, vagy inkább dráma. Az archaizálás csak a párbeszédés részekre jellemző, az elbeszélő részeket csak helyelközzel színezi, különösen a bevezető részt, Zongor Balázs hitvese temetésének és halotti torának leírását. Kármán stílusának egyéb műveiből megszokott jegyeit viszont természetesen csak az elbeszélő részekben találhatjuk meg. Szinnyei kevés példája is ezekre vonatkozik. A továbbiakban úgy járunk el, hogy előbb Kármán szerzőségét igyekezzünk most már nyelvi alapon is bebizonyítani, miután már a tartalmi alapon tett ellenvetéseket is elhárítottuk az útból. Ennél az eljárásnál az elbeszélő részekre támaszkodunk, de a Szinnyei által elkezdett módszert kibővítjük. Szinnyei csupán néhány mondat numerozítására és Kármán különleges szóhasználatára támaszkodik. Igaza van Tompa Józsefnek, ha ezen az alapon nem látja bebizonyítottnak a Kármán szerzőségét. E két stílusjegy nem is elégséges a bizonyításra. Numerust találunk szinte a kor valamennyi jó prózaírójánál. Mészáros *Kártigámjának* is van bizonyos numerusa. Néhány szó előfordulása pedig szintén nem bizonyító erejű, még ha olyanokról van is szó, mint a „lehajló oldalában” (a hegyeknek), vagy az „indítóok.” (A szerzőséget igazoló összehasonlító stíluselemzés után ismét visszatérünk az archaizálás kérdéséhez.)

Kármán stílusát elemeztem *Válogatott Műveinek* kiadása elé írt bevezetésemben. (*Magyar Klasszikusok*, 1955. 46-58. l.) Ott azt állapítottam meg, hogy legfőbb gondja az arányosság, a szimmetriára való törekvés a mondat, a periódus felépítésében. Mondatait elemezve, a leggyakrabban hármas ritmikus tagolást találunk, de a négyes ritmusú mondat sem ritka. A részek nem szótagszámmra nézve egyenlőek, hanem zenei értékeikre nézve azonos hosszúságúak. Néhány példa: „Nézz le reám, kísérj mindenütt, légy őrző angyalom.” (*Fanni II.*) „Kellemetes tavasza az első emberi életnek, mint a reggeli álmom, eltűnsz!” (VI.) Ugyanezt az arányos mondatfelépítést találjuk meg *A fejvesztesség* elbeszélő részeiben is. „A kő grádicsokon csattog a kard, pereg a sarkantyúk kereke, zajog a kísérő sokaság, az asszonyi sereg sopánkodik.” (169. l.) „Zongor szóttalan, de nem illetődött; komor, de nem szomorú; inkább a szokás és a példa által elragadtatván megháborodott, de meg nem indult.” (169. l.) „Egy terepély cserfa állott az udvarban felségesen; a felhőket fenyegette koronája, és embernyomokat és századokat látott már maga mellett elmulni.” (174. l.) Ezen a lapon találunk egy olyan mondatot, amelynek tartalmilag és ritmikailag is pontos megfelelőjét ismerjük a *Fanni III.* részéből. Ez az egy mondat elég volna Kármán szerzőségének a bizonyítására, hiszen ez mutatja meg *Fanni* és *Fruzina* lelkirokonosságát is. Ezt a két gyöngédlelkű nőalakot ugyanannak a költőnek a keze formálta ki, és csoda-e, ha legalapvetőbb tulajdonságuk is azonos ritmusú mondatban nyer kifejezést. Ime, a két mondat egymás mellett: *A Fanni*-ban: „Ha az éj titkokkal teljes árnyéka betéríti a földet, midőn a természet elszenderedett és innepel — akkor támadnak fel leghatalmasabbban érzései...” *A fejvesztességben*: „Mikor az éj behorult, midőn az elszenderedő természet óhajtozását szeretettje után jobban felgerjesztette, itt öntött ki sok könnyeket emlékezetének.”

Kármán prózájának jellegzetes sajátóságaként állapítottuk meg továbbá, hogy egy-egy gondolatot szentenciózus tömörséggel tud megfogalmazni. Pl. „Nem élt az, aki szeretet nélkül élt”, (XX.) vagy „Az értelem minden okos lélek örökös jussa” (*Az Uránia Bevezetése*). *A fejvesztességben* is találunk hasonló velős, tömör megállapításokat, amelyek az előbbiekhöz hasonlóan erőteljesek, csattanósak és ritmikus hangzásúak. Pl. „Könnyű az emberi szívnek egy indulatból más ellenkezőbe az általmenetel.” „A szomorú képek által mozdulásba hozott szív hamar elragadtatik az örömré...” (169. l.) „Jól tudta ez a ravasz, mely hamar tüzet fog csak egy elejtett szikra is a száraz

csepűben.” (172. l.) „Vakon festik a szerelmet, holott vak a hiúz a szerelemhez képest.” (176. l.)

Kármán prózájának sajátossága a zenei hatásokra való törekvés. A hangok zenei értékét is felhasználja bizonyos hangulatoknak az érzékeltetésére. Ugyanilyen törekvést találunk *A fejvesztés*ben is, különösen a bevezető részben. Pl. „Zeng a szívhasító siralomének, melyet a várkapu öblös boltjai kettőzve visszahangzanak. A trombita kesergő harsogása nyög... Megkondul a harang és rekedten kong a mohos toronybul alá.” Magyarázat alig szükséges, legfeljebb arra figyelmeztessünk, milyen szépen idézi fel a harangszót a „megkondul” és a „kong” szavak használata, mely részben ismétlődésnek is felfogható, ugyanakkor mégis elkerüli az ismétléssel járó egyhangúságot.

A *Fanni hagyományaiban* sok leíró vagy elmélkedő jellegű részt találunk, melyek rendkívül finoman vannak megkomponálva, valóságos külön kis remekművek. A külön kis részek megszerkesztése *A fejvesztés*ben is nagy műgonddal történik. A Kármán-kiadás bevezetésében a szerkesztésnek csak egyetlen elemét tettük behatóbb vizsgálat tárgyává, a témakezdést.

A kisebb egységek nagy gonddal való megkomponálása azonban a *Fanniban* és *A fejvesztés*ben nem jellemezhető csupán a témakezdés megegyező sajátosságaival. Kármán mindkettőben egész sor miniatűr remekművet alkot: rövid, tömör, rendkívül kifejező, tartalmilag és formailag egyaránt remeknek mondható kisebb egységeket. A *Fanniból* nem szükséges külön példákat felhozni. *A fejvesztés*ből utaljunk mindjárt az első bekezdésre, amely a temetési jelenetet vezeti be és idézzünk emlékezetünkbe olyan részleteket, mint pl. Betétsi Gábor deák jellemzése (170. l.), vagy Fruzinának a leírása (172. l.).

Kármán művészetére kimutathatóan hatást gyakorolt a protestáns irodalom nyelve és stílusa. Nem XVIII. századi elhajzott formájában, melyet Bessenyei csúfol ki *A magyar néző* végén, hanem legjobb hagyományaiban, melyek a Károlyi-féle bibliafordításban és a Szenczi-Molnár Albert zsoltáraiban öröklődtek tovább. Ez a hatás erősíti írónk prózájának egyik alapvető sajátosságát, a mondatok ritmikus hullámoztatását. A *Fanni* LX. részében látjuk ennek nyomát: „Százazak szémeim, mint a mező az aszály idején! Orcám sárga, mint az érett kalász. Érelekődöm én is a betakarításra. Lehullott testem, mint a megszedett szőlőtő. Közel van a lemetzés ideje.” További példákat sorolhatnánk fel *A windsori erdőből*. De ugyanígy az *Énekek Éneke* képanyagának a hatását érezzük *A fejvesztés* egyik legszebb részletében, Fruzina leírásában: „Szép

volt Fruzina, mint a szemérmes hajnal, kedves, mint a felkelő nap..., mint a bimbójából kifejtődő rózsza.. Vidám, mint az ifjú őz a szabad ligetek közt, megelégedett, mint a bárány a májusi mezőkön... Így élt az atyja házában boldog magánosságban, mint a pusztában a mezei lilium...”

Szinnyei Ferenc említett tanulmányában csupán egyes, különösen kedvelt és gyakran előforduló szavakra és a Kármán mondataiban található numerozításra építette föltevéseit és bizonyította Kármán szerzőségét *A fejveszteség* esetében is. Most mi megkíséreltük a bizonyító anyagot jelentékenyen kibővíteni. Hivatkoztunk a mondatok és periódusok arányos felépítésére, a szimmetriára való törekvésre. Találtunk tartalmilag és ritmikailag pontosan egyező mondatot a *Fanniban* és *A fejveszteségben*. Azonos törekvést találtunk egy-egy gondolat szentenciózus tömörséggel való megfogalmazására, a zenei hatások kiaknázására. Ugyanannak a művésznak a kezét véltük felfedezni a kisebb egységek nagy műgonddal való megkomponálásában. Végül a protestáns egyházi irodalom nyelvének és stílusának hatását találtuk meg a *Fanniban*, *A windsori erdőben* és *A fejveszteségben*. Ha ezeket a nyelvi, stílári bizonyítékokat hozzá vesszük a mű tartalmából, az író szándékából levezetett bizonyítékokhoz, akkor — azt hiszem — nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy *A fejveszteség* csak Kármán József munkája lehet és pedig nem fordítás, hanem az író eredeti alkotása. Ez utóbbi annál bizonyosabb, hiszen a szerzőséget éppen az által tudtuk beigazolni, hogy Kármán szándékát, Kármán gondolatait és Kármán művészi eszközeit mutattuk meg a töredékben.

Most pedig foglalkozzunk az archaizálás kérdésével. Kazinczy az Orpheus első évfolyamában régies helyesírásba öltözteti egyik versét. Kármán *A fejveszteségben* sokkal mélyebbre megy és valami egészen mást csinál. A helyesírási archaizálásról mint játékról lemond, és egy letűnt magyar korszak nyelvi hagyományait összefüggésükben, rendszerükben újíttja fel töredékének párbeszédés részeiben. Felvetődik a kérdés: hova fordulhatott az író, milyen korhoz, ha elhatározta, hogy novelájának nemcsak cselekményét választja a magyar multból, hanem nyelvi eszközökkel is a multba akarja legyökereztetni témáit? Tompa ennyit jegvez meg erről: „Nem pontosan, tudományos hitelességgel a XV. század közepének nyelvi légköre ez, hanem homályosabban, általánosabban régi: csak a távoli mult ódon, zord világának sejtetője. (I. h. 96. l.) A régi magyarság emlékeiből ekkor ismerték már a *Halotti Beszédet*. Révai Miklós *Elegyes verseinek* 1787-ben megjelent kötetében közöl régi magyar énekeket, pl. Csáti Demeter énekét Pannónia

megvételéről. Ezek nem lehettek Kármán forrásai vagy mintái. A magyar nyelvű kódexek ekkor még az ismeretlenség homályában lappanganak. Hova fordulhatott tehát Kármán? Egyetlen lehetősége volt, de ez viszont nagyon is a keze ügyébe esett: a XVI. századi protestáns irodalom. Ez a nyelvi és stílushagyomány időben csaknem visszavitt a Hunyadiak korába.

A XVI. század irodalma a legelevenebb hagyomány volt a XVIII. század végén a protestáns magyarok között és különösen a református papi családoknál. Bod Péter *Magyar Athenás*-ában (1766.) végeredményében elsősorban a XVI. századi protestáns írókat sorolja fel.

De a katolikus pap, Baróti Szabó Dávid is hivatkozik egyik 1800-ban megjelent nyelvészeti munkájában (*Ortographia és grammaticabéli észrevételek a magyar prosodiával együtt*. Komárom.) többek között Apáczai Csere Jánosra, Pázmány Péterre, Molnár Albertre, Károli Gáspárra, Sylvester Jánosra. Egészen valószínű tehát, hogy Kármán már a szülői háznál olvashatta ezeket a régi könyveket. Apja is neves egyházi író volt, kinek tekintélyes könyvtára lehetett. De a Kármán-családdal több generáción át közeli, mondhatni baráti kapcsolatban álló Rádayak rendkívül értékes könyvtárt gyűjtöttek éppen ebben az időben és megvásárolták nagy hozzáértéssel a régi magyar irodalom, tehát elsősorban is a XVI. század műveit megközelítő teljességgel. Dugonics az *Etelka* egyik jegyzetében (I. 22.) éppen arról tesz említést, hogy Ráday Gedeon két könyvet mutatott meg neki: az egyik Bogáti Fazekas Miklós *Szép história a tökéletes asszonyi állatokról* c. műve, a másik Tserényi Mihály *História a Persia monarchia-béli fejedelmekről* c. kötete, mindkettő a XVI. századból. A kötetek megemlézésén túl jellemző a XVIII. századvég irodalmi életére a következő két adat, melyet hozzájuk fűzhetünk. Az egyik az, hogy néhány év múlva, a 90-es évek elején Sándor István a *Sokfeléje* III. kötetében már kijavítja Dugonics közlését, már ami a könyvek megjelenésének idejét illeti. A másik az, hogy Dugonics maga is egy régies szó felújításának igazolására hozza fel a XVI. századbeli szerzőket, „kiknél „a neje” éppen annyit térszen, mint „felesége”.” Csokonai az *Anakreoni Dalok* ismeretes jegyzetében sajnálja, hogy régi törzsszavaink a szokásból kimentek és arra buzdítja íróinkat, hogy ne csak a külföldi szerzőket tanulmányozzák, hanem menjenek el magyarságot tanulni a néphez, a „rabotázó együgyű magyar”-hoz „az ő erdeiben és az ő scytha pusztáiban.” Ugyanakkor azonban a régi magyar irodalom tanulmányozására is int: „.....hányjátok fel a

gyarló énekes könyveket, a veszekedő prédikációkat, ...akkor le-
lítek fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteletesebb ma-
radványait, amelyeket az olvasott és utazott uracskáknak társa-
ságában haszontalan keresnétek." Debrecenben ő maga is kéz-
be vette a XVI. század íróit, erre vallanak a Dorottya „sum-
maya”-i helyesírásban és stílusban.

A XVI. századi nyelvi és stílushagyományt egyáltalán nem
érezte magától idegennek a XVIII. századvég protestáns, de
még katolikus magyarja sem. Egész addigi irodalmunk nagy-
része egyházi jellegű, tehát a XVI. századi hagyományt foly-
tatja protestáns, ill. katolikus színezettel. Pázmány Péter óriási
tekintélynek örvend a katolikusoknál, és nyelvi kérdésekben is
szívesen támaszkodnak rá. Faludi őt folytatja, a frazeológiák
az ő műveit aknázzák ki. A református könyvek közül a Káro-
lyi-biblia és Szenczi-Molnár Albert zsoltárai örvendenek nagy
népszerűségnek. A vallásos természetű nyelvi hagyomány kü-
lönben is mindig erősen konzervatív színezetű. A Károlyi-biblia
szövegén 1590-től 1907-ig semmi lényeges változtatást nem
hajtanak végre. Nem véletlen dolog az, hogy a magyar felvi-
lágosodás írói az egyházi nyelvi és stílushagyománnyal talál-
ják magukat szemben, mikor az új európai gondolatvilág ki-
fejezési lehetőségeit keresik. Bessenyei döbben rá arra, hogy
„Még magyarul... profánus írók nem is voltak, Hallerbül és
Gyöngyösiből áll a világ. A többi szentírás módja volt, melye-
ket a protestáns papoktól tanultunk; de mi, világi írók aszerint
nem mehetünk.” (*A Magyar Néző. Jegyzés.*) Az új magyar iro-
dalomnak tehát „e világi gondolatba” új „írásmódját”-t kell ke-
resnie, mert a „belső írókat” (vagyis az egyházi írókat) „külső
dolgokkal” nem követheti. Kazinczy is sokat hadakozik a ka-
tedrai stílus ellen, és ő aztán igazán új utakat tör a polgári
igényű új irodalmi ízlés számára a nyelvi kifejezés terén. Bes-
senyei a maga helyén elismeri az egyházi stílusnak, a szent-
írás módjának jogosultságát *A magyar néző* most idézett részé-
ben is. Öregkori nagy alkotásában, a *Tariménesben* is így ír:
„A magyar könyvekben leginkább bibliai írás módját látok, de
az csak ott tökéletes, ahol van és világi íróra nem tartozik....
Ezek titkok: mi titkokat nem írhatunk. (III. Emlékeztetés.)
Csak a sárospataki szövegben.) *A magyar nézőben* a XVIII.
századi elfajzott válfaját a református papi stílusnak szelleme-
sen ki is gúnyolja.

A XVI. század irodalmi, nyelvi és stílushagyománya azon-
ban korántsem egyértelműen csak vallásos jellegű. A kor leg-
több termékét színezi természetesen a vallásos felfogás, de kü-
lönösen a protestáns hitvitázó dráma oly sok értéket szívott

fel magába a nép nyelvéből és gondolkodásából, annyi nem egyházi, hanem kifejezetten társadalmi kérdést vet fel, hogy éppen ezekért az elemeiért a magyar irodalom mindenkor számon fogja őket tartani. Ebből következik az is, hogy a XVI. századi nyelvi hagyomány nem vallásos természetű témákhoz is nyújthatott kifejezésbeli segítséget. Erre Kármán más műveiben már találtunk példákat. A *fejveszteség* esetében azonban egyenesen arról van szó, hogy Kármán a novella történeti levegőjének megteremtéséhez hívja segítségül közvetlenül a XVI. századi nyelvi hagyományt, és pedig egyenesen a protestáns dráma dialógusainak stílusát. (A református paplakok szekrényei és padlásai még a XX. század elején is tele voltak régi könyvekkel. Mennyivel inkább így lehetett az 1790 táján! De egyéb lehetőségre is utaltunk már.) Ugyanakkor leszögezhetjük, hogy *A fejveszteség* teljesen világi írás, egyenesen antiklerikális célzat is van benne.

Felvethetné valaki, hogy Kármán nem emlékezik meg sehol a régi magyar irodalomról, illetve ahol utalás van (*A módi*), az is XVII. századi művekre történik főleg. Gondoljuk meg azonban, hogy Kármán egy év alatt írta összes műveit, alkalma sem volt elmélkedni saját írói gyakorlatáról, levelei kettő kivételével elvesztek, pedig ezek engednének bepillantást alkotó műhelyébe. Bessenyeinél, Kazinczynál egészen más a helyzet.

A *fejveszteség* párbeszédes részeinek gondos és hangos olvasásakor azonnal a XVI. század prózájára, dialógusaira gondolunk és amint látjuk, ez a feltevés korántsem valószínűtlen. Hogy Kármán személy szerint kit követett az archaizálásban, azt talán nehéz lenne bebizonyítani. Arra azonban, hogy Kármán stílusideálja a régiesítésnél a XVI. századi protestáns dráma prózája volt, azt hiszem elég konkrét bizonyítékot találhatunk.

Mendeneke előtt le kell szögeznünk azt, hogy Kármán nem úgy írta meg *A fejveszteség* dialógusait, hogy kifejezéseket „böngészett össze a régi magyar nyelvől”, mint azt Szinnyei állítja. Így nem lehetne megírni ezt a kis remekművet. Tompa rámutat arra, milyen „finom költői leleménnyel érvényesül” a nyelvi régiesség, nem „egy-egy kirívóan archaikus szó, vagy szóalak formájában, hanem ami a legnehezebb: valóban feloldva a szókapcsolatokban.” (I. h. 75. l.) Én még ennél is tovább megyek. Kármán tudatos nyelv művész, aki „filozofáló szemmel tudja megmérni a szóknak erejét”, mint maga írja Aranka Györgynek. Ő úgy dolgozott, hogy finom érzékkel beleélte magát a XVI. századi protestáns dráma stílusába és ő maga is úgy írt, mintha akkor élne. Olyan biztos érzéke van a

stílusértékek iránt, hogy a felvett archaizáló hangból egyszer sem esik ki, egyszer sem üt meg disszonáns, oda nem illő hangot. Érzem, természetesen, hogy ezt a tételt alaposan bizonyítani kell és a következőkben kísérletet is teszek arra, hogy bizonyítsam. Az előbb arról beszéltem, hogy Kármán nem bön-gészte össze a régies kifejezéseket, most azonban mégis úgy kell eljárunk, hogy előbb Kármán egyes szavainak és kifejezéseinek a XVI. századi megfelelőit keressük meg, illetve egyes szavaknál mutatunk ki egyezést. A legfontosabb bizonyítékaink azonban sokkalta általánosabb érvényűek, t. i. a mondatkezdés („billentés” a zongora nyelvén), rendkívüli ereje itt is, ott is, valamint a mondat-melódianak az azonossága.

A *fejvesztés*egben találjuk ezt a szót, hogy „megszerezni” abban az értelemben, hogy „meglenni.” Betécsi: „Megszerzem akaratomat. (183. lap.) A 171. lapon ugyanígy Zongor: „...Igaz-lom tanácsodat, meg is szerzem, midőn alkalmas ideje és helye leszen.” Az *Elektra* II. 6. jelenetében feleli Chorus szavára: „...bizony méltó dolgot kíván nénéd tüled,” Chrysothemis: „Megszerzem.” Több helyen találjuk A *fejvesztés*egben a „mű-velni” igét „tenni” értelemben. „vitézül míveltél” (174. lap), „holott annyit műveltél” (177. lap), „úgy művelj mint szere-ted” (182. lap). Ugyanilyen értelemben használja Bornemisza ezt az *Elektrá*ban: „azt mielő, az mi kedves”, (I. 3.), „azt kell mielnem, az mit parancsol” (II. 4.), „meg kellett mielni” (III. 1.), „méltatlan mielni” (III. 1.). — A „lakni” szót „élni” ér-telemben használja A *fejvesztés*eg: „Akarj uram venni felesé-gül magadnak mást, kivél vígan lakjál... Hát ígyen lakozzáll itt uram, magánosan mint remete.” (171. lap.) Példák az *Elektrá*-ból: „Te is úgy lakjál, mint királyné” (I. 3.), „Ugy felséges uram, úgy lakjunk” (I. 1.), „...te azért, hogy latroddal kedven lakhassál...” (III. 1.) Ide vehetjük Szenczi-Molnár. Albert zsol-tárát is: „Kik lakoznak a földnek színén.” — Az „egy” szónak hangsúlyos használata „egyetlen egy” értelemben A *fejveszte*-ségben: „...Szántál-e immár valamely ifjat egy leányodnak?...” (180. lap.); az *Elektrá*ban: Oh, én egyem atyám!” (I. 5.)

Összehasonlítható a határozott névelővel való takarékoság is. Pl. A *fejvesztés*egben többször találunk „ez”-t „ez a” he-lyett: „Ez sebhely”, „ez fegyverkötn”, (174. lap.) Ugyanígy az *Elektrá*ban: „Ez átkozott gazember” (II. 6.), „Ez fertelmes asszonyállatnak félelmét...” (III. 1.) — Különösen felkiáltások-ban egyező használatban találjuk a „ki”-t „mi” helyett: „Vaj ki tágas leszen tenédek e kastély jövőndőre” (171. lap.). Az *Elektrá*ban: „...Veszedelemet ne jelentsen, kitül isten oltalmaz-zon” (II. 3.), „O, ki nagy méreg ez énnékem” (II. 4.) — Csak

hivatkozunk *A fejveszteség* olyan régi formájú felszólító módjaira, mint „mondhadsza”, „haddsza” (177. lap.) Az *Elektrában* „De eredjsze jó asszony, kérjedsze meg Dianát” (III. 1.)

A fejveszteség jelzőit összességükben vizsgálván (csak a párbeszédre gondolok), azt találjuk, hogy azok éppen úgy alapvető, egyszerű tulajdonságokat jelölnek és nem árnyalatosakat, mint a XVI. század dialógusai. Ebben a tekintetben az első olvasásra szembeűnik a különbség a XVI. századi és a XVIII. századvégi próza között. Néhány példát soroljunk fel: „kietleri erdőben”, „nagy rohanással”, „kegyetlen vadkan”, „nagy gyorsasággal”, (179. lap.) — „Nagy sok vagyonnal”, „Édes hűgöm”, „keserű dolog” (173. lap.) „ily szép szűz” (176. 1.) „mely serény vitéz az” (177. lap.) Az *Elektrában*: „Vesztett asszonyállat”, „mely hatalmas király”, „édes asszonyom”, „királyi ruha”, (I. 5.) „szép ajándék”, „jó vitézséged”, „kedves életed”, „jó fiam”, „nagy szeretettel”, „nagy barátságot tartanak” (II. 1.). — Példáinkat még szaporíthatnánk, de azt hiszem, hogy ennyi is elég.

Jellegzetes és egyező sajátosság a mellékmondatnak előre tétele. Példa *A fejveszteségből*: „Midőn találhatsz magadnak vigasztalást, egyedül éljél?” (171. lap.) Az *Elektrában*: „Azért meddig ü megjön, csak addig leszen az te életed, ha magadra nem gondolsz.” (II. 4.) Vegyük ide még a következő szép megegyezést: „Mire keseregsz ígyen uram!” (171. 1.) „En lelkem mire csüggedsz el, Mit keseregsz ennyire?” (XLII. zsoltár 3. v.) „Mondván: isten én köszálam, Mire felejtessz így el?” (6. v. sz.)

A legdöntőbb érv szerintem azonban a következő megegyezés (ami nemcsak az *Elektrával*, hanem pl. *Az igaz papságnak tikörével*, vagy Heltai prózájával is kimutatható): *A fejveszteségből* az egyes szereplők a mondókáikat erősen hangsúlyos szavakkal kezdik. Ezt a hangsúlyt az biztosítja, hogy a kezdő szó ige felszólító módban, vagy erősítő módosító szó, vagy tagadószó. A példákból talán több is kiderül: *A fejveszteségből*: „Mire keseregsz ígyen uram!”, „Jól mondad! hagyján nyugodion a halott...”, „Bizony abba semmi nem kell, jó Betétsi.” „Hát ígyen lakozzál itt uram, magánosan mint remete?”, „Nyilván látom szorgalmaztatásodban jó akaratodat” (171. lap.) „Ugyan igen is akarom.” „Repítsd bátor!” (173. lap.) „Mutasd haddsza mit hoztál nékem ellenségtől!” „Vitézül míveltél! „Im ez fegyverkötn... ezen hozom a legnemesb zsákmányt” (174. 1.) „Mi ily vígassághoz bátor mely nagy veszély is!” „Hitemre, nem leszen az!” (175. lap.) „Ne legyen az szerető uram!” „Jer vitéz! bainok! Mondd hadsza, mi történt a hadban...” „Beszéld hadsza, miképpen vitézkedtetek” „Hagyjad most Hunya-

dit, magadról beszélj.” „Nosza figyelmezz tehát, elé mondom...” (177. lap.) „Mondd el, mondd kérlek, kit szeretsz még ő kívül.” „Ha úgy? Isten szent áldomása reátok...” „Im ismét gúnyolsz nagyságos uram!” „Ne akarj gonosz nevet reám adni” (179. lap.) „Jól értem! Imé mind szégyenli kívánásomat!” „He-lyesen mondd!” (180. l.) „Ám bűnhődjem bátor.” (181. lap.) „Immár most kedveilek” (182. lap.) „Ezennel mívelem.” „Meg-szerzem akaratodat” (183. lap.).

Példák az *Elektrából*: „Ugy, felséges uram, úgy lakjunk...” (I. 1.) „Legyen istennek hála pedig...” (I. 2.) „Kévanom felsé-gednek jó szerencsését” (I. 3.) „Im, hatalmas isten...” „Ó, én egyem atyám!” „Jaj, hagyjatok békét”, „Ne hadd el magad”, „O, ki keserves életem vagyon nekem”, „Hadd, járjanak ezek.” „Igen félek rajta...” (I. 5.) „Halld meg csak, jó fiam...” „Bez-zeg kegyetlen asszony az én anyám!” „Im megbeszélem azt is.” „Ugy vagyon, édes mesterem...” „Bizony jól gondoltok...” (II. 1.) „Ugyan érzem szívembe...” (II. 2.) „Jüszte, édesleányom...” (II. 3.) „Bizony, megijed most anyám...” (II. 3.) „Lám, itt vol-tál, nem vöttem Kigyelmedet eszembe.” „Vallj te bolond leány, bizony jobb volna.” „Csudálkozom jó asszonyom.” „Hová ha-gyál el, úristen”, „Hadd el azt édes asszonyom.” (II. 4.) „No az mint látom, isten tehet te benned jót”, „Jó öcsém beszéld meg, amit tudsz.” (II. 6.)

Soroljunk fel néhány példát *Az igaz papságnak tiköre c.* dialógusból: „Lám nagy dolog ez, mely dolgok kezdenek im-máron lennyi...” „De immár azt igazlanám...” „Ugy vagyon, de felszentelték ám azokat Rómában”, „Vesztégi istennek szent haláláért...” „Mondjad tehát s im meghallgatom...” (Szöveg-gyűjtemény 208. lap.) „No fel Böröck uram a hájas breviár-ral...” „Bizony én oda nem megyek.” „Bizony ha elmegyek is...” „Bátor isten hírével...” (211. lap.) „No nincs arra gon-dod.” „Bizony én nem vészem.” „Im elmegyek.” „Jere bátor”, „Hiszem hogy az legyen.” (212. lap.) „Ezt halljad jó Böröck uram.” „Jössz te csak hágsó-szökő kankó” (213. lap.) „Lássa-d-sza pispek uram!”, „De bizony érette mind pokolba mentek.” (215. lap.) „Hozadsza csak a hájas breviárt!” (218. lap.)

Hozzunk néhány példát Heltai: „*Egy nemes emberről és az ördögről való históriá*”-jából. A példák párbeszédekből vannak véve: „Bezzeg rettenetes taligás ül rajta.” „De undok rettenetes lovat látok”, „Lám egyszer vége lehetett a sok perpatvarnak”, „Bezzeg ördegi dolog ez!” „Ugyanis nem angyali!” „Jaj, ki nagy temérdek fekete...” „És ugyan sok társai vadnak hátra az világban...”

Felvethetné valaki, hogy ez az erőteljes, hangsúlyos kezdet a drámai dialógus általános sajátossága. A lényeg azonban az, hogy milyen mértékben érvényesül ez a sajátosság, milyen kizárólagossággal. A *Tempefőiből* is lehetne ugyanis néhány hasonló példát felhozni, de az egészre nem jellemző ez hasonló mértékben. Az sem lényegtelen, hogy éppen ezek a hangsúlyos kezdetek szóhasználat szempontjából is hasonlóságot mutatnak a XVI. századi drámákban és *A fejveszteségben*.

A fenti példák azt hiszem eléggé bizonyítják azt, hogy Kármán *A fejveszteség* párbeszédeit tudatosan a XVI. századi dialógusok stílusában írta meg. Ha az ember ezeket a szövegeket egymásután olvassa, feltétlenül éreznie kell a mondatmelódianak az azonosságát is. Ennek a melódianak vagy lejtésnek az a lényege, hogy a kezdés erőteljes, hangsúlyos, amint erre sok-sok példát idéztünk, azonban maga az egész mondat igen magas hangon van tartva általában, és a végén vagy a vége felé újra felcsattan. Ehhez hozzávehetjük még azt is, hogy a XVI. századi drámákban és *A fejveszteség* dialógusaiban is rövid mondatokat találunk, melyek a Kármán művében élesen elkülönülnek az összekötő részek XVIII. századi lírai vagy elbeszélő periódusaitól.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy *A fejveszteség* csakis Kármán munkája lehet, mert tartalmilag szervesen beleilleszkedik Kármán többi műveinek rendszerébe: ugyanaz az írói szándék és ugyanolyan gondolatok tűnnek ki belőle. A novella két stíluselemének alapos vizsgálata azt mutatta, hogy az elbeszélő részek azonos stílusjegyeket mutatnak Kármán egyéb műveivel, az archaizáló dialógusok pedig rendkívül gondos munkára, finom érzékre mutatnak és magukba véve is lehetetlenné teszik azt a feltevést, hogy *A fejveszteség* valami tizedrangú írónak gyors, hevenyészett fordítása lenne. *A fejveszteséget* valóban csak olyan ember írhatta, aki filozofáló szemmel tudta lemérni a szóknak erejét. Ilyen természetesen más is volt a XVIII. század végén. De akkori íróink közül egyiknek a stílusához sem áll közel *A fejveszteség* egyik részében sem.

A fejveszteség tehát Kármán műve. Hogy Kármán ismerte a kor német irodalmát és olvasta a korabeli német lovagdrámákat és regényeket, az nemcsak valószínű, de bizonyos is. Ezekben talált olyan motívumokat, amelyeket felhasznált (középkori várúr és környezete, öreg nemes egyetlen szép leánnyal magános erdei lakban, harcból visszatérő fiatal hős, lovagi torna, cselszövény.) De ha e motívumok feltételezett átvétele alapján *A fejveszteséget* el akarnók Kármántól vitatni, ak-

kor Shakespeare-től is elvitathatnánk valamennyi drámáját. A *fejvesztesség* tehát Kármán munkája és pedig kitűnő munka. A magyar történelmi háttér, a novella mindkét elemének sajátos stílusértékei a romantika előfutárjává teszik, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály több alkotásának ősvé.

Kíséreljünk meg végül néhány *módszertani következtetést*. Szinnyei néhány nyelvi tényre alapozva bizonyítja, Gálos ugyan-csak néhány állítólagos germanizmusra utalva tagadja Kármán szerzőségét *A fejvesztesség* esetében. Miért ébresztett Szinnyei állítása még Tompa Józsefben is kétségeket? Miért volt könnyű Gálos érveit megcáfolnunk? A stílus nem olyan terület, ahol néhány kiragadott, összefüggésükbe be nem állított példával bizonyítani vagy cáfolni lehetne valamit, különösen nem olyan bonyolult dolgot, mint egy vitatott mű szerzőségének a kérdése. A stílusvizsgálat legyen szerény és óvatos, különben könnyen cáfolható, kétséges „eredményekhez” jut el, vagy olyanokhoz, melyekkel szemben még sokáig kétségek ébredhetnek, melyek tehát nem látszanak a gyakorlott szem előtt ténylegesen bizonyítottaknak.

Gálos az eredetiség és a szerzőség kérdésében azonnal nyelvi tényekből indul ki. Felsorol néhány „germanizmust” és azt mondja, hogy ilyen nagy hibákat Kármán nem követhetett el, majd pedig az archaizálást tartja silánynak és Kármán szándékaival ellentétben állónak. Mindkét feltevés helytelennek bizonyult, mint láttuk. Először is Gálos álláspontja helytelen a két nyelvi jelenséggel kapcsolatban, mivel nem igyekszik az idegen szépségek áthozatalát és az archaizálást a kor általános törekvéseiből megérteni. Ha helyesen értelmezzük őket, nem kovácsolhatunk belőlük ellenérveket Kármán szerzősége ellen.

Nyomravezető és egyben döntő bizonyítékokat *A fejvesztesség* tartalmának vizsgálata alapján nyerhettünk. Az írói szándék, a mű cselekménye, mondanivalója: mind szervesen beleilleszkedik Kármán többi műveinek rendszerébe. Alig hiszeni, hogy lenne olyan mű, melynél ne tudnánk a tartalmi kérdések felől elindulni, ha a szerzőség kétséges, vagy ha a mű értékét kívánjuk megállapítani. Felesleges ezek szerint a stílusvizsgálat? Hozzájárult-e a mi esetünkben a tények felderítéséhez, a bizonyításhoz? Igen. Hozzájárult mint *egy* bizonyíték a többi mellett. Ez különben természetes is. A mű tartalom és formae gysége. Helyes módszerekkel a tartalmi kérdések vizsgálata nem vezethet más eredményekre, mint a formai elemek részletes elemzése. Egyik módszer támogatja a másikat. Jelenleg a nyelvi elemek, a stílus vizsgálata még nem áll olyan biztos

módszertani alapokon, hogy reá tudnánk magunkat bízni. A primátus különben is mindenkor a tartalmi kérdéseknek, a kor általános törekvéseinek, végső elemzésben tehát a kor világnézeti problémáinak elemzéséé lesz.

A stíluskutatás sem indulhat ki másból, csakis a tartalom-ból és az írói szándékból. Ha nem ezt teszi, könnyen bizonytalan, sőt veszélyes utakra téved, könnyen cáfolható állításokat kockáztat meg, és így azután hitelét vesztheti. Pedig mint egy sok szempontot figyelembe vevő komplex-módszer része igen értékes segítséget tud nyújtani irodalmi multunk, sőt jelenünk sok problémájának eldöntéséhez, íróink művészetének helyes értékeléséhez. A stílus egy az irodalmi korszak jellegzetes, meghatározó vonásai közül, olyan formai jelenség, melyben a kor irodalmának társadalmilag megszabott tartalma kifejezésre jut. Helyesen tehát csak úgy értékelhető, ha egyes jelenségeit is a kor általános összefüggéseinek keretébe illesztjük be (pl. az idegen szépségek kérdése, az archaizálás stb.) Feltétlenül figyelembe kell venni ehhez a kor íróinak nyelv-szemléletét, saját nyelvi és stílustörekvéseikre vonatkozó nyilatkozataikat.

Történeti stílusvizsgálatunk még elég fejletlen módszerekkel dolgozik. Nagyon fontos volna tehát minél több részlettanulmánynak a megírása. Ugyanakkor szükségünk lenne arra is, hogy a követendő módszerek tekintetében is előre jussunk, és lássuk teendőinket. A két vonalon, részlettanulmányok és összefoglalások vonalán egyszerre való előhaladás veszélyeit, de ugyanakkor sürgető szükségyszerűségét Horváth J. fogalmazta meg a magyar irodalmi népiességről szóló monografiájában. „A tervszerű előmunkálatok hiányát megsínyli minden összefoglalás, viszont összefoglalás megkísérlése nélkül sohasem jutnánk el a további teendők világos kijelöléséig.” (i. h. 5. l.) A feladatot így látom mások és magam előtt: sok részlettanulmány, de közben kísérletek az összefoglalásra, általánosabb problémáknak, köztük módszertaniaknak a felvetése. Ez utóbbi feladatot még akkor is vállalnunk kell, ha vele vállaljuk a hibák elkövetésének a veszélyét is. Még a félig indokolt felvetéseknek is meg van az az előnyük és érdemük, hogy vitát támaszthatnak. A vita, a „penna-csata” az a forma, melyben a dolgokat tisztázni, a tudományt előrevinni lehet.
